

## Rekenpenningen

### Rekenpenningen

Rekenpenningen worden ook wel Jetons genoemd, wat is afgeleid van het oud Franse woord “Gectoir” ook wel “Jetoir”. In Duitsland worden ze “Rechenpfenning”, maar ook wel “Raitpfennig”(rijdpenning) genoemd, omdat ze over de lijnen op het rekenbord rijden. In Engeland “Reconing Counter” en in Spanje “Contador”. Rekenpenningen lijken op munten, en werden gebruikt bij het maken van berekeningen op een rekenbord de zogenaamde “Abacus”, een klassieke uitvinding welke in de late middeleeuwen weer in gebruik raakte. De vroegste meldingen van een rekenbord en metalen rekenpenningen stamt uit het einde van de 13<sup>e</sup> eeuw, maar deze was toen waarschijnlijk al een eeuw in gebruik. De Abacus was er in verschillende uitvoeringen; houten borden, een rekentafel maar ook als rekendoek. Dit bord of doek was dan voorzien van een aantal lijnen, met een waarde waarop met de rekenpenningen berekeningen konden worden uitgevoerd. Dit systeem verloor steeds meer terrein aan de Arabische rekenmethode met pen en papier, welke we vandaag de dag nog steeds gebruiken. In het begin van de 16<sup>e</sup> eeuw werden beide methoden naast elkaar gebruikt. De vroege rekenpenningen werden vooral gebruikt door de rekenmeesters van vorsten, en bankiers. Deze lieten dan ook de penningen in opdracht maken, deze werden voorzien van hun eigen familiewapen. Vroege rekenpenningen vinden we in Frankrijk, Engeland, Italië, Zuidelijke Nederlanden en Nederlanden. In Frankrijk beginnend bij Lodewijk VIII (1218-1252), er zijn een groot aantal variaties welke zijn geslagen door de Munt van Parijs. In Engeland beginnend bij Koning Edward I (1272-1307), deze rekenpenningen lijken erg op de toen gangbare penny's en werden waarschijnlijk door de officiële munt geslagen. In Italië werd aan het einde van de 14<sup>e</sup> eeuw een grote variatie aan rekenpenningen geslagen. In de Zuidelijke Nederlanden zien we dat er vanaf 1284 rekenpenningen in Brugge werden uitgegeven. In de Noordelijke Nederlanden zijn de oudst bekende rekenpenningen geslagen door Jan II van Holland (1280-1304), naar voorbeeld van zijn eigen munten. Vanaf 1303 werden deze penningen in Nederland ook wel “worpghelt” genoemd. De meeste rekenpenningen zijn van messing en soms van zilver gemaakt, zeldzaam zijn gouden exemplaren. Omdat de rekenpenningen erg veel op het gangbare geld leek mochten, om verwarring te voorkomen, de penningen in het begin niet van zilver en goud worden gemaakt. Op de vroege typen lezen we daarom soms ook een waarschuwing “Je suis de laiton, je ne suis pas d'argent” (Ik ben van messing en niet van zilver).



In Nederland werden in verschillende steden vanaf de late 15<sup>e</sup> en vroege 16<sup>e</sup> eeuw uitgebreide series op medailles lijkende rekenpenningen uitgegeven. Deze hadden meestal als thema de oorlog tussen de Verenigde Nederlanden en Spanje. (afbeelding; het verslaan van de Spaanse armada 1588) Deze rekenpenningen werden

waarschijnlijk niet meer gebruikt voor berekeningen, maar als propagandamiddel de zogenaamde “propagandapenningen”. Daarnaast bestond er toen al een verzamelaars markt voor dit soort penningen, zo zien we dat er in de eerste helft van de 17<sup>e</sup> eeuw al een Nederlandse catalogus verscheen met rekenpenningen. In Neurenberg zien we, nadat de rekenpenning zijn reken functie verloor, dat ze over gingen op het produceren van speelgeld. Door het verliezen van de reken functie veranderde ook de naam van de penningen, ze werden nu aangeduid als; historiepenningen, legpenningen, speelpenningen en medaillepenningen. Ook komen we de aanduiding van “strooipenningen” tegen, wat is afgeleid van het strooigeld, welke bij feestelijkheden onder het volk strooide. Hiervoor werd eerst kleingeld gebruikt, maar later speciaal geslagen penningen ter herinnering aan de gebeurtenis.

## Rekenpenningen

### Rekenpenningen uit Neurenberg

Toch denken we bij rekenpenningen meestal aan de Duitse Rechenpfennigen, en vooral de exemplaren uit Neurenberg. Maar er waren meer plaatsen in Duitsland waar rekenpenningen werden vervaardigd bijvoorbeeld in Pruisen, Saksen en Hannover. Vanaf het midden van de 16<sup>e</sup> eeuw was Neurenberg de grootste producent van rekenpenningen. Wanneer ze in Neurenberg zijn begonnen is niet duidelijk, maar dit moet al aan het einde van de 14<sup>e</sup> eeuw zijn geweest. De penningen uit de vroege 16<sup>e</sup> eeuw waren vrij klein (ca. 20mm.) en vertoonden grote variaties, zoals heraldische wapens maar ook dieren. Kenmerkend waren de rekenpenningen met aan de ene zijde de rijksappel en aan de keerzijde een cirkel van kronen en fleurs-de-lis (1550-1630). Na het midden van de 16<sup>e</sup> eeuw werd het een algemeen gebruik dat de rekenpenningmeester zijn naam op de penning vermeldde. Nadat de rekenpenning zijn reken functie verloor, gingen ze over op het produceren van speelgeld. Op deze penningen zien we vaak een portret van een heersende vorst. Ze werden van messing gemaakt en waren klein en erg dun. Ondanks dat ze de functie van rekenpenning hadden verloren, werden ze meestal nog steeds voorzien van de afkorting R.P. (Rechen Pfennig). Dit speelgeld werd tot in de 20<sup>e</sup> eeuw in Neurenberg geproduceerd. De teruggang van de rekenpenningen is ook goed af te leiden uit de Meesterboeken in Neurenberg. Werden er tussen 1450 en 1534 nog 46 nieuwe meesters benoemd, zien we in 1783 nog 12, 1830 nog 7 en in 1843 was er nog maar een meester over, en kwam er een einde aan een lange historie van de (reken)penningen uit Neurenberg.

### Rekenpenning typen uit Neurenberg

Uit Neurenberg zijn een aantal veel voorkomende typen bekend, hierbinnen bestaan veel variaties.

#### Rijksappel (1550-1630)



Meest algemeen voorkomend type  
vz; Rijksappel binnen een rand van drie bogen en drie hoeken

kz; Drie kronen, afwisselend met drie fleurs-de-lis, gerangschikt rond een centrale roos

- Geen randschrift of een nep/fantasie tekst in Gotische letters.

#### Rijksappel (later type)



vz; Drie kronen, afwisselend met drie fleurs-de-lis, gerangschikt rond een centrale roos

kz; Rijksappel binnen een rand van drie bogen en drie hoeken

- met randschrift

## Rekenpenningen

### Frans Schild



vz; Schild van Frankrijk met drie fleurs-de-lis, met daarboven de kroon

vz; Klein Frans schild met drie fleurs-de-lis

tweede versie

vz; Vier fleurs-de-lis in een ruit

kz; Rijksappel binnen een rand van drie bogen en drie hoeken

### Venus penning (vanaf ca. 1500)



vz; Fantasie wapenschild

kz; 'Venus' een staande vrouw met een voorwerp in haar hand.

- Vaak een nep/fantasie randschrift in Gotische letters.
- Veel door Hans Schultes (1553-1583) geslagen
- De laatste in 1585

### Leeuw van Sint Marcus (al in 15e eeuw)



vz; Gevleugelde Leeuw van St. Marcus, met de evangeliën in voorpoot

kz; Rijksappel meestal binnen een rand van drie bogen en drie hoeken

- Gebaseerd op de Engelse Rozennobel en munten uit Venetië

### Scheeps pennig (al in 15e eeuw)



vz; Profiel beeld van een zeilschip

kz; Vier fleurs-de-lis in een ruit

- Gebaseerd op de Engelse Rozennobel en munten uit Venetië



## Rekenpenningen

### Schip met Rijksappel

vz; Profiel beeld van een zeilschip

kz; Rijksappel binnen een rand van drie bogen en drie hoeken

- Gebaseerd op de Engelse Rozennobel en munten uit Venetië

### Rekenmeester



Ook wel "**Schoolpenning**" genoemd, deze was in Duitsland erg populair op scholen

vz; Rekenmeester, zittend aan de reken tafel

kz; Alfabeta

### Engelse Vorsten (ca. 1630-1700)



vz; Buste van een Engelse vorst, gelijk als de in omloop zijnde munten

kz; Wapenschild, of iets anders, gebaseerd op de in omloop zijnde munten

### Franse Vorsten (ca. 1630-1700)



vz; Buste van een Franse vorst, gelijk als de in omloop zijnde munten

kz; Wapenschild, of iets anders, gebaseerd op de in omloop zijnde munten

### Mercurius



vz; Buste van Mercurius, met een gevleugelde helm

kz; Rijksappel binnen een rand van drie bogen en drie hoeken. In dit voorbeeld een Latijnse spreuk; VERBVM DOMINI MANET IN ETERNVM - Het woord van god is eeuwig

## Rekenpenningen

### Kruis met Rijksappel

vz; Kruis met fleurs-de-lis op de uiteinden en in het hart van het kruis  
kz; Rijksappel binnen een rand van drie bogen en drie hoeken

### Zon / Maan / Sterren



vz; De Zon, Maan en sterren

kz; Zeilschip

### Omschriften uit Neurenberg

Vooraf op de vroege exemplaren stonden in gotische letters onleesbare fantasie teksten. Ook stond de tekst soms in spiegelbeeld. Na het midden van de 16<sup>e</sup> eeuw stond op de voorzijde meestal de naam van de rekenpenningmeester met de toevoeging in Neurenberg. De naam en de plaats konden op veel manieren geschreven worden. Als voorbeeld de rekenpenningen van Hans Krauwinkel II (1586 - 1635)

- HANNS KRAUWINCKEL IN N
- HANNS KRAUWINCKEL IN NV
- HANNS KRAUWINCKEL IN NVR
- HANNS KRAUWINCKEL IN NVRNB
- HANNS KRAUWICKEL IN NVRENBE
- HANNS KRAUWICWEL IN NVRENBE

Op de keerzijde stond vooral een Duitse spreuk. Welke sterk in spelling kon variëren, omdat er nog geen gestandaardiseerde spelling bestond.

Een aantal veel voorkomende voorbeelden;

- AN GOTES SEGEN IS ALES GE – zegen van God is aan alles gegeven
- ANFANG BEDENCK DAS ENDT – (Eerst) rekening houden met de uitkomst
- DAS WORT GOTES BLEIBT EWICK – Het woord van god is eeuwig
- FLEISIGE RECHNVNG MACHT RICHTIKEIT – goede boekhouding zorgt voor nauwkeurigheid
- GETRIVW HANDT KOMBT DVRCH ALLE – De waarheid zegeviert altijd
- GLICK IST WALCZET – Geluk is veranderlijk
- GLICK KVMPT VON GOT IST WAR – Echt, geluk komt van god
- GLVCK BESCHERT IST VNGEWERT – Gegeven fortuin is niet gegarandeerd
- GLVCK KVMPT VON GOT ALEIN – Geluk komt van God alleen
- GLVCK VND GLAS WIE BALD BRICHT DAS – Geluk en glas, hoe snel ze breken
- GOT ALEIN DIE EERE SEI – Alleen God de eer
- GOTES GABEN SOL MAN LOB – Men moet loven Gods gaven
- GOTES REICH BLEIBT EWICK – Gods koninkrijk tot in eeuwigheid
- GOTES SEGEN MACHT REICH – Gods zegen maakt rijk
- HEVT RODT MORGEN TODTT – Vandaag rood, morgen dood
- LIB MICH ALS ICH DIH – Houd van mij zoals ik hou van je
- NEYDT THVT IHM SELBST LEYDT – Jaloezie doet jezelf pijn
- PIETATE ET IVSTITIA – Mededogen en rechtvaardigheid
- RECHENPFENING – Rekenpenning
- RECHENPFENING NVRENBER – Rekenpenning Neurenberg
- S MARCVS EVANGELLIST GOTT - Saint Mark, Evangelist van God

## Rekenpenningen

- SCHIF PFENING NVRENBURG – Scheeps penning Nuremberg
- SOLI DEO GLORIA – Glorie aan God alleen
- VERBVM DOMINI MANET IN ETERNVM - Het woord van god is eeuwig
- VIVE LE BON ROI DE FRA – Lang leven de goede Franse koning
- VIVE NVM DE NVRENVN – Lang leven de munten van Neurenberg
- VOLGVE LA GALLEE DE FRANCE – Laat het Franse galei varen
- WER GOT VERTRAVT HAT – Vertrouw op God, hij zorgt voor een stevige basis

### Rekenpenningmeesters van Neurenberg

- Algeyer, Veit (1544 - 1567; tot 1586 voerde zijn vrouw het bedrijf verder)
- Anert, Christoph Sigmund (1734 - 1768)
- Anert, Wolfgang Magnus (1769 - 1778)
- Arnhold, Franz (1830 - 1843)
- Ayrer, Franz (03.06.1535 - 11.10.1535)
- Berg, Jakob (1714 - 1737)
- Berg, Johann Magnus I (1765 - 1777)
- Berg, Johann Magnus II (1777, voor het laatst genoemd 1802)
- Bickelmayr, Hans Paulus I (1677, voor het laatst genoemd 1710)
- Bickelmayr, Hans Paulus II (1698)
- Bickelmayr, Georg Konrad (1721 - voor het laatst genoemd 1751)
- Bickelmayr, Jakob Paul (1725, voor het laatst genoemd 1744)
- Bickelmayr, Johann (1733, voor het laatst genoemd 1739)
- Boxtorffer, Nikolaus (voor het eerst genoemd 1637; - 1660)
- Buchel, Georg (1769)
- Demminger, Hans (1568 - 1600)
- Demminger, Michel (voor het eerst genoemd 1586; - 1599)
- Demminger, Stefan (15??)
- Diem, Georg (etwa 1580)
- Dietzel, Johann Jacob (1711, voor het laatst genoemd 1748)
- Dietzel, Johann Adam (1746 - 1768 (?))
- Dorn, Hans Albert (1732 - 1782)
- Dorner, Leonhard (1749 - 1790)
- Eichner, Johann (1757)
- Fellner, Hans (1554 - 1565)
- Fetzner, Hans I (1527)
- Fetzner, Hans II (1557 - 1589)
- Fetzner, Michael (1536)
- Fetzner, Paulus (1537)
- Fetzner, Sebastian (1534)
- Forster, Heinrich (voor het eerst genoemd 1630; - 1643)
- Gotz, Johann Bernhard (1750, voor het laatst genoemd 1767)
- Gotz, Johann Georg (1797 - 1843)
- Gotz, Johann Wolfgang (1833, voor het laatst genoemd 1842)
- Habelt, Johann Jacob (1855-1867)
- Hammer, Christoph Konrad (1760, voor het laatst genoemd 1810)
- Hammer, Georg Erasmus (1790, voor het laatst genoemd 1880)
- Hammer, Nikolaus (1711 - 1742)
- Hoger, Albrecht (1735 - 1789)
- Hoger, Johann Konrad (1705 - 1743)
- Hoger, Franz Wilhelm (1777)
- Hoger, Georg (1764, voor het laatst genoemd 1788)
- Horauff, Hans Ulrich (1663 - 1678)
- Hofmann, Wolf Hieronymus (1719, voor het laatst genoemd 1741)
- Jordan, Magnus Gottlieb (1761, voor het laatst genoemd 1783)
- Jordan, Matthias (1817 - 1852)

## Rekenpenningen

- Kellner, Reinhart (1586)
- Knortz, Peter (1670, voor het laatst genoemd 1724)
- Knortz, Johann Georg (1724 - 1744)
- Knortz, Nicolaus (1688 - 1711)
- Koch, Kilian (1580 (?) - 1617)
- Koler, Heinz (1518, voor het laatst genoemd 1533)
- Krauss, Hans (1659 - 1698)
- Krauwinkel, Damian (1543 - 1581)
- Krauwinkel, Dylmann (1556)
- Krauwinkel, Egydius (1570 (?) - 1613)
- Krauwinkel, Hans I (1562 - 1586)
- Krauwinkel, Hans II (1586 (?) - 1635)
- Krieger, Daniel (1707 - 1741)
- Kuen, Sebastian (1548, voor het laatst genoemd 1586)
- Kunstmann, Johann Georg (1761 - 1780)
- Kunstmann, Johann Conrad (1780)
- Lauer, Ernst Ludwig Sigmund (1783 - 1833)
- Lauer, Johann Jakob (1806 - 1865)
- Lauer, Ludwig Christian (1842 - 1873)
- Lauffer, Casper Gottlieb (1697 - 1745)
- Lauffer, Conrad (1637 (?) - 1668)
- Lauffer, Cornelius (1658 - 1711)
- Lauffer, Georg II (1648 - 1662)
- Lauffer, Hans I (voor het eerst genoemd 1611 - 1632)
- Lauffer, Hans II (1686 - 1714 (?))
- Lauffer, Hans Cornelis (1694 - 1704)
- Lauffer, Hans Georg (1702 - 1762)
- Lauffer, Hans Paulus (voor het eerst genoemd 1707; - 1712)
- Lauffer, Lazarus Gottlieb (1663 (?) - 1709)
- Lauffer, Mathäus (1612 - 1634)
- Lauffer, Wolf I (1554 - 1601)
- Lauffer, Wolf II (1612 - 1651)
- Lauffer, Wolf III (1650 - 1670)
- Leykauff, Michael (1724, voor het laatst genoemd 1746)
- Lindner, Hans (1662, voor het laatst genoemd 1692)
- Lindner, Hans Michael (voor het eerst genoemd 1690; - 1692)
- Metzger, Hans Heinrich (1680)
- Peutelschmid, Linhard (voor het eerst genoemd 1610; - 1626)
- Reuter, Carl Benedikt (1745 - 1791)
- Reuter, Christoph Carl (1779 - 1826)
- Reuter, Georg Christoph (1803, voor het laatst genoemd 1833)
- Reuter, Johann Jacob I (1789, voor het laatst genoemd 1808)
- Reuter, Johann Jacob II (1814 - 1817)
- Rossner, Hans II (1541)
- Rossner, Hieronymus (1554, voor het laatst genoemd 1586)
- Roth, Jakob Samuel (1832, voor het laatst genoemd 1832)
- Sachs, Georg (1545, voor het laatst genoemd 1586)
- Schick, Christopher Sigmund (1721, voor het laatst genoemd 1763)
- Schlessner, Hans (1554-1569) (tot ca.1586 voerde zijn vrouw het bedrijf verder)
- Schmid, Johann Andreas (1710, voor het laatst genoemd 1749)
- Schmid, Johann Peter (1804 - 1842)
- Schollenberger, Bartholomeus (ca. 1593 tot 1604)
- Schollenberger, Hans I (voor het eerst genoemd 1615; - 1683)
- Schollenberger, Hans II (1641 - 1673)
- Schollenberger, Hans Georg I (1677, voor het laatst genoemd 1688)
- Schollenberger, Hans Georg II (1690 - 1727)



## Rekenpenningen

- Schultes, Georg (1515 - 1559)
- Schultes, Hans I (1553 - 1584)
- Schultes, Hans II (1586 - 1603)
- Schultes, Hans III (voor het eerst in 1608, voor het laatst in 1612 genoemd)
- Schultes, Michael (1534)
- Schultes, Zacharias (voor het eerst genoemd 1627)
- Sixtin, Johann Friedrich (1781)
- Stiegler, Georg (1555 - 1590)
- Vogel, Johann Adam (1737, voor het laatst genoemd 1760)
- Vogel, Paulus Jacob (1764, voor het laatst genoemd 1768)
- Wagner, Hans (1653 - 1685 (?), tot 1703 voerde zijn vrouw het bedrijf verder)
- Wagner, Hans Conrad (1698, voor het laatst genoemd 1708)
- Wagner, Johann Georg (1756 - 1783)
- Wagner, Johann Jobst (1745)
- Westlein, Wolf (voor het eerst genoemd 1628; - 1659)
- Wegfritz, Jakob (1564, voor het laatst genoemd 1586)
- Weidinger, Hans (1670 - 1727)
- Weidinger, Johann Friedrich (1710, voor het laatst genoemd 1765)
- Werner, Cuntz (1564 - 1585)
- Werner, Jacob (voor het eerst genoemd 1586, voor het laatst genoemd 1612)
- Wirth, Elias (1763, voor het laatst genoemd 1771)
- Zwingel, Hans (1553 - 1565)

### Korte Chronologie

Rekenpenningen zijn meestal gemaakt van messing, soms van zilver maar goud is zeldzaam.

#### 13<sup>e</sup> eeuw

- Frankrijk Lodewijk VIII (1218-1252)
- Engeland Koning Edward I (1272-1307)
- Italië aan het einde van de 14<sup>e</sup> eeuw
- Zuidelijke Nederlanden vanaf 1284 Brugge
- Noordelijke Nederlanden Jan II van Holland (1280-1304)

#### Late 15<sup>e</sup> vroege 16<sup>e</sup> eeuw

- De zogenaamde “propagandapenningen”.
  - o Nederland uitgebreide series op medailles lijkende rekenpenningen
  - o thema de oorlog tussen de Verenigde Nederlanden en Spanje.
- Neurenberg
  - o klein (ca. 20mm.) en vertoonde
  - o grote variaties in afbeeldingen, zoals heraldische wapens en dieren
  - o Leeuw van Sint Marcus (al in 15e eeuw)
  - o Scheeps pennig (al in 15e eeuw)
  - o Venus penningen (vanaf ca. 1500 tot 1585)

#### 16<sup>e</sup> eeuw

- Neurenberg vanaf het midden van de 16<sup>e</sup> eeuw de grootste producent van rekenpenningen.
- Kenmerkend de rijksappel penning (1550-1630).
- Vanaf midden 16<sup>e</sup> eeuw rekenpenningmeester zijn naam op de penning
- Leeuw van Sint Marcus (al in 15e eeuw)
- Scheeps pennig (al in 15e eeuw)
- Venus penningen (vanaf ca. 1500 tot 1585)



## Rekenpenningen

### 17<sup>e</sup> eeuw tot 20<sup>e</sup> eeuw

- Speelgeld
  - o klein en erg dun
  - o vaak een portret van een heersende vorst (ca. 1630-1700)
  - o meestal nog steeds voorzien van de afkorting R.P. (Rechen Pfenning).

Site met rekenpenningen die in Engeland gevonden zijn

<http://www.ukdfd.co.uk/pages/nuremberg-jetons.html>

Duits artikel over rekenpenningen uit Neurenburg.

[http://www.geldgeschichte.de/downloads/6553/6559/6687/Das\\_Fenster\\_94.pdf](http://www.geldgeschichte.de/downloads/6553/6559/6687/Das_Fenster_94.pdf)

Een site met tientallen overzichten van gedetermineerde/gedateerde vondsten & antiquiteiten <http://www.dutchartefacts.nl/>

### Bronnen

- Baart, J., (1977) *Opgravingen in Amsterdam: 20 jaar stadskernonderzoek*. Fibula-van Dishoeck
- Bartels, M., (1999). *Steden in Scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)*. Amersfoort/Zwolle.
- Caelenberghe, H. van, Hasselt, H. & Kronenberg, H. (2001) *Rekenpenningen, de makers het gebruik en de gescheidenis*. The Coinhunter Magazine NO.77
- Jakubzik, U. (1975) *Nach Adam Riese.....Geschichte und Wesen der Rechenpfennige*. Das Fenster 94 Koln.
- Lenting, J. J., & Gangelen, H. (1993) *Schans op de grens: Bourtanger bodemvondsten 1580-1850*. Sellingen. Stichting Vesting Bourtange.